

WAARDENVOL EN WEERBAAR

In 2005 zette de Europese Faro-conventie een nieuw, mensgericht perspectief neer over de waarde van erfgoed voor de samenleving. Hoe kijken we vandaag – in een tijd vol maatschappelijk debat – hierop terug? Wat leren we uit de omgang met immaterieel erfgoed in verandering en uit Unesco's ethische principes? Van symbolisch geweld tot culturele toe-eigening: via internationale voorbeelden reflecteren we op erfgoed in beweging en ethisch erfgoedwerk.

Jorijn Neyrinck

In 2025 lijkt niets nog vanzelfsprekend. Vrede, democratie, mensenrechten ... staan onder druk. Aan de overkant van de oceaan worden protestmarsen gehouden omdat basisprincipes van de Amerikaanse grondwet op het spel staan. Een figuur als Donald Trump belichaamt een bredere tendens van normvervanging. In Europa groeien ideologische tegenstellingen, maar ook het bewustzijn van Europese waarden die we lang als vanzelfsprekend zagen: pluralisme, rechtvaardigheid, non-discriminatie, verdraagzaamheid. Zal het Europese project – eenheid in diversiteit – veerkrachtig genoeg zijn om deze turbulente tijd te overbruggen?

Tegen deze achtergrond viert de Europese kaderconventie van Faro haar twintigste verjaardag. Deze conventie uit 2005 gaat uit van de maatschappelijke waarde van erfgoed en plaatst mensen centraal in erfgoedwerk. Die mensgerichte benadering deelt ze met een ander internationaal en grensverleggend verdrag van begin 21e eeuw: de Unesco 2003 Conventie voor het Borgen van Immaterieel Cultureel Erfgoed. Beide conventies

*Van symbolisch geweld
tot culturele toe-eigening:
via internationale
voorbeelden reflecteren
we op erfgoed in beweging
en ethisch erfgoedwerk*

»

delen ook hun zin voor participatie en inclusie in diverse samenlevingen en een – hoopvolle – inzet op duurzame ontwikkeling.

De voorbije twintig jaar is er dus heel wat verschoven. Tegelijk ligt erfgoed ondertussen her en der onder vuur. We beleven een periode waarin erfgoed zowel bindmiddel als breekpunt kan zijn, waarin *woke* en behoudsgezinde stemmen

Muurschildering over het Kalevala-epos in het Finse Nationaal Museum. Kalevala. Sailko, via Wikimedia, CC BY 3.0

rond tradities botsen, en waar na dekolonisering ondertussen ook AI leidt tot een ingrijpend verschuiven, herinterpreteren en herverdelen van culturele praktijken.

Het is treffend dat er in de eerste Vlaamse beleidsvisie voor immaterieel erfgoed in 2010 geen spoor van controversie was. Maar samen met het heroriënteren van erfgoedbeleid naar mens en maatschappij kwamen onderweg ook grote maatschappelijke vraagstukken en verschuivingen binnen in erfgoedwerk. Erfgoed is vandaag een zone waar vaak grotere maatschappelijke debatten gevoerd worden.

EUROPESE MOZAÏEK VAN ETHISCHE DILEMMA'S

Bij mijn eerste stappen in mondiale platforms rond erfgoed kwam het abrupte besef hoe vanzelfsprekend ik mijn westerse waardenkader tot dan toe had ervaren. Als antropoloog was ik al stevig voorbereid op interculturele ontmoetingen, dacht ik. Maar wat voor mij morele evidenties waren, klonk in internationale fora en debatten vaak eerder als uitzonderingsperspectief dan als norm.

Tegen 2015 werden vanuit de Unesco 2003-conventie kaders uitgewerkt rond duurzaamheid en rond ethiek in relatie tot immaterieel erfgoed. Het resulteerde onder meer in een set van twaalf ethische principes voor het borgen van immaterieel erfgoed¹: een instrument waar velen sindsdien mee aan de slag gingen als ethisch kompas en afwegingskader.

De verjaardag van de Faro-conventie vormt een uitgelezen moment om in Europese context te reflecteren op die ervaringen. Samen met enkele collega's in het Europese Netwerk² ging ik daarom op verkenning in verschillende landen:

- Welke ethische vraagstukken kwamen de voorbije jaren op hun weg en hoe gingen erfgoedgemeenschappen, erfgoedwerkers en beleidsmakers hiermee aan de slag?
- Bieden Unesco's ethische principes bruikbare handvaten?
- Welke tips en adviezen kunnen we hieruit puren?

De casestudies die volgen illustreren hoe erfgoedpraktijken publiek debat uitlokken en hoe verschillende strategieën worden ingezet om met spanningen om te gaan. Of het nu gaat om gender, dierenrechten, toerisme, ecologie of inclusie, telkens worden kernwaarden uitgedaagd én opnieuw onderhandeld.

Bonfire Sunday. Von Böhringer Friedrich, via Wikipedia, CC BY-SA 2.5

Vinken-zetting © Lodewijk Deleu

Symbolisch geweld en stereotypering – Bonfire Sunday/Funkensonntag

In Oostenrijk worden tijdens de traditionele ‘Bonfire Sunday’-vieringen in Vorarlberg beelden en figuren verbrand, die vaak symbolisch ‘heksen’ voorstellen met vrouwelijke kenmerken. Dit roept vragen op over genderstereotypering en de grens tussen traditie en symbolisch geweld. Soortgelijke discussies ontstonden bij *blackfacing* en karikaturen in carnaval of de figuur van (Zwarte) Piet. De ethische uitdaging: hoe vrijwaar je de ‘kern’ van een traditie zonder anderen te schaden? Wat zijn de grenzen van aanvaardbare verandering die toch het voortleven van de erfgoedpraktijk kunnen borgen? En – in het voorbeeld van *Bonfire Sunday* – hoe voer je dialoog wanneer een praktijk breed verspreid over vele dorpen en lokale gemeenschappen leeft en het ethische probleem vanuit een kleinere groep kritische stemmen wordt aangekaart? Daartoe startte de Oostenrijkse Unesco-commissie een dialoogproces waarin betrokkenen en kritische stemmen in gesprek gaan met onderzoekers en experts. Samen zoeken ze naar gedragen oplossingen.

Culturele minderheden en inheemse volkeren – Sámi

De Sámi-gemeenschappen in Noorwegen, Zweden en Finland worden geconfronteerd met de druk van toerisme, klimaatverandering en culturele toe-eigening. Vooral het gebruik van de Sámi *duodji* (Sámi-handwerk) zonder toestemming in commerciële settings leidde tot Sámi-protest. Via een collectieve-merkenstrategie, coproductie en juridische weg zoeken Sámi naar het beheer van hun erfgoed. Belangrijke inzichten hier: zelfbeschikking en vrije, geïnformeerde toestemming zijn cruciaal in ethisch erfgoedwerk. Niettemin blijft het ook dan een complexe oefening: individuele en collectieve prioriteiten, economische en culturele belangen kunnen met elkaar botsen en uiteenlopen. En de ‘juiste’ weg of keuze is lang niet altijd zo eenduidig voor wie midden in de praktijk staat.³

Identiteitspolitiek en culturele toe-eigening – Kalevala

De ‘Kalevala’, een epos gebaseerd op orale Karelische tradities, werd lang beschouwd als een Fins nationaal symbool. In 2024 kreeg *Kalevala* als levend episch erfgoed het ‘European Heritage Label’ van de Europese Commissie. Dat leidde tot onvoorziene en hevige debatten. Karelische activisten stonden op en hekelden culturele toe-eigening. Erfgoedprofessionals bemiddelden

*De ‘juiste’ weg of keuze
is lang niet altijd zo
eenduidig voor wie midden
in de praktijk staat*

op zoek naar een meer inclusieve aanpak met oog voor de bezorgdheden van de Karelische minderheid. Het is een uitgesproken voorbeeld van hoe erfgoed kan spannen in identiteitspolitiek, met herverdeling van cultureel krediet en eigenaarschap van (erfgoed)identiteiten.

Marktwerving en commerciële druk – ambachten in de kijker

Ambachtelijke tradities zoals Delfts Blauw, Brugse kant ... zijn ver over hun eigen landsgrenzen bekend, maar ervaren net daardoor ook de druk van toeristische massaproductie en namaak. Dit roept allerlei vragen op over ‘echtheid’, volhoudbaarheid van de maakprocessen, eerlijke compensatie, duurzame economie ... Her en der in Europa wordt momenteel gezocht naar strategieën om met ambachtelijke maakprocessen en erfgoed om te springen, bv. via intellectuele-eigendomslabels, coproductieprojecten, enz. Dit leunt ook aan bij trajecten rond duurzaam immaterieel-erfgoedtoerisme zoals *Living Heritage Journeys*.⁴ Ze benadrukken het belang van transparantie, *fair trade* en gemeenschapszeggenschap over de productie.

Dierenwelzijn

Tradities zoals stierenvechten in Spanje, berenkostuums in Roemenië of het visjesdrinken bij Krakelingen en Tonnekensbrand in Geraardsbergen roepen vragen op over dierenwelzijn. De publieke druk neemt toe. Met name in Europa komt dit thema in verschillende landen sterk op de voorgrond in het kader van immaterieel-erfgoedinventarissen. Erfgoedgemeenschappen zoeken alternatieven die symbolisch gelijkwaardig zijn maar ethisch meer gedragen: een vraag om herinterpretatie van tradities met behoud van de betekenis.

»

Foto onder: visjesdrinken voor Krakelingenworp in Geraardsbergen © Vlaamse Unesco Commissie

Aalst Carnaval 2020
© Jorijn Neyrinck

GEHEUGENWERK ALS BRUG NAAR DE TOEKOMST

Het motto van Unesco heeft sinds lang niet zo actueel geklonken: vermits oorlogen ontstaan in de hoofden van mensen, moeten we vrede zien te bouwen in de hoofden van mensen.

De ervaring van Aalst Carnaval in 2019 staat in het geheugen gegrift. Wat begon als discussie over een carnavalswagen met joodse karikaturen, escaleerde snel tot een internationale rel waarbij Unesco gevraagd werd om het carnaval te schrappen van de Representatieve Lijst. Het leidde tot een gepolariseerd debat, niet tot een inhoudelijk gesprek met ruimte voor verschillende betrokkenen en hun blik op het gebeuren. Noch vond een reflectie plaats over satire, grenzen van humor of meervoudigheid van betekenissen. De erfgoedgemeenschap voelde zich miskend, internationale stemmen eisten verantwoording en beleidsmakers zaten klem tussen vrijheid van expressie en ethische verantwoordelijkheid. Het ethische vraagstuk zelf was toen haast onbespreekbaar in het licht van de Holocaust. Het toonde hoe fragiel de balans kan zijn tussen lokale beleving en globale kaders, en hoe belangrijk dialoog en duiding zijn als we willen vermijden dat spanningen en onbegrip escaleren. Tegelijk leert dit voorval ons ook weer hoe ethische kwesties voortdurend evolueren. Het incident met de praalwagen zou in 2025 wellicht tot een ander soort debat leiden.

In Vlaanderen is Aalst Carnaval na de schrapping wel van de Unesco-Lijst, maar niet van de Inventaris Vlaanderen gehaald. Ook werd – geïnspireerd door Unesco's ethische principes en voorafgaand aan de internationale rel rond Aalst Carnaval – een Ethische Verklaring bij de Inventaris Vlaanderen van het Immaterieel Erfgoed uitgewerkt. Aalst Carnaval onderschreef die verklaring. Cultuur- en erfgoedwerkers in Aalst bundelden de krachten in de Academie voor Carnavalskunsten: het opleidingsaanbod werd aangevuld met aandacht voor de geschiedenis van carnaval, de historische en sociale context, humor en satire ... maar ook met aandacht voor meerstemmigheid en diversiteit in een respectvolle dialoog.

In veel gevallen is het niet de erfgoedpraktijk zelf die controversieel is, maar de manier waarop erover gecommuniceerd wordt, of wie zich daardoor (niet) gehoord voelt. Waar spanningen blijven sluimeren, groeit vroeg of laat

De uitdagingen van artificiële intelligentie (AI)

AI-systemen kunnen liedjes reconstrueren, ontwerpen genereren of verhalen creëren op basis van erfgoeddata. Maar wie bewaakt dan het eigenaarschap en de zeggenschap van erfgoedgemeenschappen? Zonder duidelijke afspraken dreigt AI tot decontextualisatie of toe-eigening van immaterieel erfgoed. Tegelijk biedt AI kansen, bv. voor documentatie en overdracht. Erfgoedwerkers en -gemeenschappen moeten actief betrokken worden bij hoe AI wordt ingezet. Het is daarom belangrijk dat ook erfgoedorganisaties zich oriënteren en hun stem laten horen in bredere maatschappelijke en technologische debatten over AI.

het ongenoegen. Vandaag is luisterbereidheid een schaars goed, en polarisering nooit ver weg. Oordelen zijn snel geveld, maar de werkelijkheid is vaak complexer. Erfgoedwerkers bevinden zich bij die ethische spanningsvelden vaak in een bijzondere positie. Ze zijn zelden hoofdrolspelers in conflicten, maar kunnen wel opstaan als duiders, bruggenbouwers, vertalers, bemiddelaars of facilitators. Ze weten als geen ander een stapje achteruit te zetten en met brede blik te schakelen tussen verleden en heden, ze kunnen laveren tussen lokale gevoeligheden en internationale kaders, tussen beleidsverwachtingen en wensen van erfgoedgemeenschappen. Vanuit die inzichten en zorgzame blik kunnen ze erfgoed onder vuur door de tijd helpen dragen, navigeren en transformeren. Precies daarom is hun rol cruciaal: niet als neutrale observatoren, maar als actieve of reflectieve tussenpersonen die ruimte kunnen creëren waar dialoog, wederzijds begrip en onderhandeling kunnen groeien.

HANDVATEN VOOR ETHIEK EN ERFGOED IN VERANDERING

De snel veranderende maatschappij, waardenbeleving en meerstemmigheid rond erfgoed vragen van erfgoedorganisaties nieuwe antwoorden, rollen en acties. Het vergt ook aangepaste kennis en vaardigheden: culturele bemiddeling, empathisch luisteren, omgaan met polarisatie, een veilige gespreksruimte creëren ... Het is belangrijk dat erfgoedorganisaties daarbij een rol zoeken die ze past: duiding bieden, meerstemmigheid mogelijk maken ... Hoe die rol precies ingevuld wordt, kan anders liggen per erfgoeddienstverlener, museum, archief ...

Ethische codes en principes kunnen daarbij houvast bieden. In Vlaanderen en andere Europese landen zien we daar een interessante wisselwerking tussen de Unesco 2003-conventie en de Faro 2005-conventie ontstaan. Unesco zette immers de erfgoedbeoefenaars centraal in de grensverleggende vernieuwing van de 2003-conventie. Met de Ethische Principes (2015) kwam er een kader bij om afwegingen te helpen maken tussen de autonomie van de erfgoedbeoefenaars (enerzijds) en mogelijke 'interventies van buitenaf' – zoals beleid, marktspelers enzovoort (anderzijds). De Faro-conventie introduceerde het maatschappelijke en meerstemmige multistakeholderperspectief in de erfgoedwerking. Erfgoedorganisaties die rond immaterieel erfgoed werken in Europav combineren beide benaderingen (Unes-

*Het is belangrijk dat
erfgoedorganisaties
daarbij een rol zoeken
die ze past: duiding
bieden, meerstemmigheid
mogelijk maken ...*

co 2003 en Faro) in allerlei vormen: ze bewegen tussen het weerbaar maken van erfgoedgemeenschappen én diverse maatschappelijke belangen, belevingen en betekenissen.

Unesco's ethische principes bieden dan wel een ethische houvast en oriëntatie, maar erfgoedwerkers missen nog handvaten om ze in tal van situaties te operationaliseren. Vanuit de gecombineerde principes, praktijkervaringen en verder onderzoek (o.m. het doctoraat van Marike Lefevre, 2023)⁵ zullen de Werkplaats en het netwerk immaterieel erfgoed ethische handvaten uitwerken om om te gaan met spanningen rond immaterieel-erfgoedpraktijken. Dicht aanleunend bij de Unesco-principes willen we ook de Faro-principes integreren en tegelijk een praktijkgerichte invulling geven. We kijken niet alleen naar 'wat' er ethisch is, maar vooral 'hoe' we samen omgaan met verschil, spanning en verandering. Daarbij houden we een pleidooi voor een ethiek die niet normerend is, maar procesmatig. Enkele handvaten kunnen alvast een opstap bieden om deze tocht verder te zetten:

- erken de meervoudigheid van stemmen in erfgoedgemeenschappen;
- werk aan relationele ethiek gebaseerd op vertrouwen;
- maak ruimte voor onzekerheid en niet-weten;
- sta open voor transformatie als bron van kracht, niet van verlies. ■

» Jorijn Neyrinck is coördinator bij Werkplaats immaterieel erfgoed en vicevoorzitter van de Vlaamse Unesco Commissie.

» Bronnen en literatuur

1. M. Jacobs, & J. Zhang, 'Immaterieel controversieel erfgoed. De spagaat in het UNESCO-dozijn ethische principes, het nut van een instrumentarium en meer "tenzij", in: *Volkskunde*, 123 (2022) 3, p. 367-390.
2. enfp-ich.eu
3. H. Deacon, rapport: 'Practitioners experiences in the traditional arts economy', op <https://www.kulturdirektoratet.no/web/guest/vis-publikasjon/-/practitioners-experiences-in-the-traditional-arts-economy-1>. *Arts and Culture Norway and the Sami Parliament*, 2023
4. livingheritagejourneys.eu
5. M. Lefevre, doctoraat *Popular Culture on Trial. European Human Rights as Agents of Cultural Change or Conservation?* KU Leuven, 2023.

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed

Driemaandelijks tijdschrift

BEVIEL DIT ARTIKEL U?

Ja? Neem dan een abonnement op faro | tijdschrift over cultureel erfgoed. Het blad verschijnt viermaal per jaar en kost amper 40 euro (voor abonnees in België). Woont u in het buitenland? Dan bent u al geabonneerd voor 50 euro.

MEER WETEN?

Op www.faro.be/tijdschrift vindt u alle info.